

Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)

Celâl Bayar, Atatürk ile

16 Mayıs 1883 tarihinde Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğmuştur. Babası, ilmiye sınıfına mensup bir fıkıh bilgini olan Abdullah Fehmi Efendi'dir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra göçmen olarak geldiği Bursa'nın Umurbey köyündeki rüştiyede müdürlük ve Gemlik'te müftülük yapmıştır.

Mahmut Celâl, babasının okulunda ilk ve orta öğreniminden sonra Gemlik Mahkeme ve Reji Kalemlerinde memur olarak çalışma hayatına başlamıştır. Ardından Bursa'ya giderek Ziraat Bankası'nda görev almış ve bu sırada Harir Darü't Talimi ve Collège Français de l'Assomption'a devam etmiş, Bursa'daki çalışmalarını Deutsche Orientbank'ta sürdürmüştür. Daha sonra İttihat-ı Millî Bankası'nda çalışmış, bu sırada İnegöllü Refet Bey'in kızı Reşide Hanım ile 1903'te evlenmiş, bu evlilikten Refii (1904-1941), Turgut (1911-1983), Nilüfer (1921-) adlarında üç çocuğu olmuştur.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmış, 1909'da Cemiyet'in Bursa Sorumlu Saymanı olmuştur. 1918 yılında Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne girmiş, 1913 yılı sonunda İzmir'e gelen Celâl Bey, İttihat Terakki Cemiyeti'ne katmak için spor yapan ve aralarında Adnan Menderes'in de olduğu Altaylı gençleri davet etmiştir. 1914 yılının 16 Ocak ayında Altay Spor Kulübünü fiilen kurmuş, Şark İdadisinde etkinlik gösteren Altay'ın kuruluşu için parasal destek sağlamıştır.

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisine Saruhan Sancağı milletvekili olarak katılmış, ancak Meclis-i Mebusanın Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Batı Anadolu'daki emperyalist işgale karşı yeterli önlem almadığı ve bu nedenle Müslüman ve Türklere bir kurtuluş ümidi olmak gerekçesiyle Galip Hoca kimliğiyle Anadolu Hareketi'ne katılmıştır. Bu mücadelenin kazanılması sırasında Batı Anadolu'da faaliyet göstermiştir. M. Kemal Atatürk de Nutuk'ta Celâl Bey'in Kurtuluş Savaşı'na yaptığı hizmetlerden övgüyle söz etmektedir. Bu arada Bolşevizm'in İslamiyet uygunluğunu öne sürerek kurulan Yeşil Ordu örgütüne karşı M. Kemal Paşa tarafından 1920'de kurulan yasal Türkiye Komünist Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. Aynı zamanda 1. Dönem BMM'de Saruhan (Manisa) Milletvekili olarak görev yapmış, Fevzi Çakmak başkanlığındaki II. İcra Vekilleri Heyetinde de (24 Ocak-19 Mayıs 1921) İktisat Vekili olmuştur. Bu Vekâlete getirildikten sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesine yaptığı açıklamada ekonomi politikası

hakkında şunları söylemiştir:

“...Tanzimat-ı Hayriye’den beri uygun olmayan koşullar altında Avrupa kapitalizminin| memleketimize seçkin bir biçimde girmesinin ve ekonomik kaynaklarımıza egemen olmasının acı sonuçları ortadadır. Devlet sosyalizminin birçok yararlarını görmek mümkündür... Almanya’da devlet sosyalizmi, pek güzel sonuçlar vermiştir.”

Lozan Barış Konferansı’na danışman olarak katılan M. Celâl Bey, 1923 seçimlerinden sonra 2. Dönem TBMM’ye İzmir Milletvekili olarak girmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nden sonra “...Ben sermayenin düşmanı değilim, yalnızca ülkemize siyasal amaçla gelenlerin istisnasız düşmanıyım” diyen M. Celâl Bey, kapitalizme olan yakınlığını açıklamış, böylece M. Kemal Paşa’nın isteği üzerine Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı görevinden istifa ederek 26 Ağustos 1924’te kurulan İş Bankası Genel Müdürlüğü’ne getirilmiştir. 22 Kasım 1924 Okyar Hükûmetinden 4 Mayıs 1931 İnönü Hükûmetinin 19 ayı boyunca M. Celâl Bey, hiçbir kabinede yer almamış, 10 Kasım1932’de yeniden beş yıl aralıksız İktisat Vekilliği görevi yapmıştır. Bu arada iki kez çok partili siyasal yaşama geçiş denemesinin her ikisinin de dışında kalmıştır. Tüm zamanını ekonomi politikasına ayıran M. Celâl Bey, 1931 CHP Kurultayı’nda benimsenen devletçilik ilkesiyle “devlet sosyalizminden” “devlet kapitalizmine” bir geçiş yapma zorunluluğunu, özel sermayenin başarısızlığıyla gerekçelendirmiştir.

Bu dönem, millileştirme, kamulaştırma ve devletleştirme çalışmalarına ek olarak devlet eliyle 1. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayi kolları kurulmuştur. İsteddiği yönde sürdürdüğü ekonomi politikası sonucu 1934’te hayranlığa varan takdirinin bir ifadesi olarak Atatürk tarafından “yüksek” anlamına gelen Bayar soyadı verilmiştir. Bayar’ı asıl değerli kılan ise 10 Aralık 1936’da yaptığı uzun bir doğu illeri gezisinden sonra kaleme aldığı Şark Raporu’dur.

Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kesin bir biçimde egemenliğimize girememiştir. Geçmiş hükûmetler, halk üzerindeki egemenliklerini halkı soyan ağalar ve şeyhler üzerinden yürütmek istemiştir... Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası, karşılıklı şahlanmıştır... İsyan edenlerin cezalandırılması için şiddetin manası, anlaşılır ve yerindedir... saptamalarıyla başlayan rapor, II. Beş yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde yalnız, doğu ve güneydoğu illerini değil, Samsun’dan Mersin, hatta İstanbul’u da içeren imar, yumurtacılık, silo yapımı, taze ve kuru meyvecilik, madenlerin araştırılması ve işletilmesi, toprak dağıtımı, el sanayi ve İran’dan alınacak petrol alımı konularına yer verilerek bölgenin kalkınması konusunda ayrıntılı öneriler içermektedir.

İsmet İnönü’nün başbakanlıktan istifa et(tiril)mesinden sonra 1 Kasım 1937’de başbakanlığa getirilen Bayar’ın hükûmet programında, ağırlıklı olarak ekonomik alanda yapılacak işlere değinilmiş, topraksız köylüye toprak dağıtımı, hayvancılık, tarımda sanayileşme, ormancılık ve madencilik geliştirilmesi dillendirilmiştir. Programı okuyan Bayar, 32 kez “şef” sözcüğünü kullanmıştır. “Millî tüccar”, “millî kültür” ve “sınıfların çıkarı” yine sıkça kullanılan kavramlardır.

Programda Şark raporunun etkisi fazlaca görülmektedir. I. Bayar Hükûmeti dönemine damgasını vuran siyasal olaylar ise Harp Okulu ve Donanma Davaları, Cemiyetler Kanunu ve Basın Birliği Kanunu, başta 150’likler olmak üzere rejim karşıtlarına çıkarılan Af Kanunu ve 1938 Dersim Olayları’dır. Dış politik gelişmelerinin başlıcaları ise Hatay Sorunu’nun çözümü, Hatay’ın Türkiye’ye katılımı, Türk Sovyet Ticaret Antlaşması (6 Mayıs1938), Türk-Yunan Antlaşması (27 Nisan 1938), Balkan Paktı Devletleri’yle Bulgaristan arasında Antlaşma (31 Temmuz 1938), Türk-İngiliz Mali Antlaşması (27Mayıs 1938), Türk-Alman Mali Antlaşması (25 Temmuz 1938)’dir. Ayrıca bu dönemde Denizbank’ın ve Toprak Mahsulleri Ofisi’nin de kurulmuş olmalarını da belirtmek gerekir.

I. Bayar Hükûmetinin çıkardığı ve dönemin Avrupa politikalarından etkilenen baskıcı ve özgürlükleri kısıtlayan Basın Birliği Kanunu ve Cemiyetler Kanunu ile 1936'da çıkarılan İş Kanunu'na 28 Haziran 1938'de çıkarılan ek kanundan söz edilebilir.

Hastalığı boyunca Atatürk için karaciğer hastalıkları uzmanı Prof. Dr. Fissinger'i Fransa'dan getirtmiş, hastalık ilerleyince 20 Eylül 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda bakanlar kurulunu toplamıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında siyasi çevrelerde, basında, Mecliste ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde oluşan Çakmak-İnönü gerilimiyle kendisine yapılan baskılar karşısında ise "Rusya'da Lenin'in doğal halefi Troçki iken Stalin'in seçilmesi milyonlarca insanın ölümüne neden oldu. Bu bir rejim davasıdır ve benim gözümde o kadar önemlidir ki, tehlike gördüğümde önce asar, sonra yargılarım" kararlı açıklamasında bulunmuş ve yaptığı geniş çaplı nabız yoklamalarıyla tercihini İsmet İnönü lehinde kullanmıştır.

Ne var ki, 11 Kasım 1938-25 Ocak 1939 tarihleri arasında görev yapan II. Bayar Hükûmeti, I. Hükûmet kadar başarılı olamamıştır. Cumhurbaşkanı seçilmesi sonucu, özellikle basının İnönü'yü öne çıkarma çabası sonrası 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda Bayar'ın girişimiyle hem İnönü'nün "Millî Şeflik" kurumunun resmileşmenin hem de "Değişmez Genel Başkan"lığını sağlayan tüzük değişikliğinin önü açılmıştır.

11 Kasım 1938'de kurulan II. Bayar Hükûmetinin göreve başlamasından hemen sonra basında, partide tadilat yapılacağı haberleri görülmeye başlamış ve ardından Bayar Hükûmetini yıpratmak olan Üstündağ Olayı, Uçak Kaçakçılığı, İmpex Olayı, Gemi Usulsüzlükleri ve Satie Binası Olayı başlığı altında Deniz Bank skandalları basın gündemine girince 25 Ocak 1939'da II. Bayar Hükûmeti istifa etmiş ve böylece Bayar, 1943 yılına kadar İzmir Milletvekili olarak siyasi hayatını sürdürmüştür.

II. Dünya Savaşı sonrası özellikle dış konjonktür gereği Cumhurbaşkanı İnönü'nün, "çok partili siyasi hayata geçilmesi gerektiği"ni belirtmesi, ancak kurulacak yeni partinin başına "Atatürk sana inanmak millî bir ibadettir" diyen ve laiklik ilkesinden asla ödün vermeyeceğine inandığı Celâl Bayar'ın geçmesiyle bu geçişin sağlanmasına izin vereceğini bizzat bildirmesi sonucu 10 Ocak 1946 yılında Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ile birlikte Demokrat Parti'yi (DP) kurmuş ve Parti başkanlığına getirilmiştir.

1946 seçimlerine karıştırılan hile sonucu, TBMM'de ancak muhalif parti olarak örgütlenmesini sürdüren Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazanmasından sonra aynı yıl Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

10 yıl Cumhurbaşkanlığı yapan Celâl Bayar'ın bu döneme vurduğu en önemli siyasal damga, onun millî iradeyi tanımlama ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı izlediği politik duruş noktalarında oluşmuştur. 1924 Anayasası'na aykırı bir biçimde "millî irade" kavramını yorumlayan Bayar'a göre milletin temsilcisi, milletin kendisi olan TBMM'dir. Böylece bu meclisteki çoğunluk, egemenlik yetkisini kayıtsız şartsız kullanır. Dolayısıyla başta anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, denetimi ve anayasa yargısı gibi mekanizmalar bu yetkiyi kısıtlamaz.

Millî iradeye getirdiği bu yorum nedeniyle özellikle 1957 seçimleri sonrası yıpranan DP Başbakanı Menderes'in muhalif kesimlerim çok yönlü eleştirisi karşısında istifa etmesini de Bayar engellemiştir.

DP'nin 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'yle iktidarına son verilince Bayar, özel olarak kurulan Yassıda Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiştir (15 Eylül 1961). Yaşı nedeniyle idam cezası daha sonra müebbet hapse çevrilerek

Yassıada'dan Kayseri Bölge Cezaevi'ne nakledilen Bayar, 7 Kasım 1964 tarihinde rahatsızlığı nedeniyle serbest bırakılmıştır. 7 Temmuz 1966'da da dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Anayasa'nın 97. Maddesi nedenlerine dayanılarak affedilmiştir.

Türkiye'nin hem ilk sivil başbakanı, hem de ilk sivil cumhurbaşkanı olan Bayar'ın ilklerinden bir başkası da kişisel olarak adının herhangi bir yüz kızartıcı suçla (yolsuzluk, yakınlarını kayırma, tutarsızlık, rüşvet vb.) anılmayan dürüst bir sivil siyasetçi ve devlet adamı olmasıdır.

Bayar'ın "ilk olma" özelliklerinden birisi de, askere karşı direnen hem cumhurbaşkanı hem de siyasetçi olmasıdır. Bayar'a göre 27 Mayıs Askeri Darbesi, "...Osmanlı'dan kalma geleneksel yönetimimizdeki ordu-medrese işbirliğinin kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi ve müdahalesidir." Ne var ki, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi için "12 Eylül yapılmıyorsa, Türkiye'ye komünizm gelecekti... bunun için desteklenmesi gerekir" ve "CHP, kendini Atatürk ve orduyla özdeş görüyor, kapatılması iyi olur", diyerek antidemokratik bir yaklaşım göstermiştir.

1964'ten ölüm yılı olan 1986'ya değin Bayar, ağırlıklı olarak zamanını kitap yazmaya ayırmıştır. Bu kitaplar içinde, yakın tarihe ışık tutan ve oldukça nesnel ölçütlerde yazıldığı kabul gören sekiz ciltlik *Ben de Yazdım*, başlıklı anı kitabıdır. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; I. Meşrutiyet'i, II. Meşrutiyet'i, Mondros Mütarekesi ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükûmetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına yer vermiştir. Ayrıca bu çalışmasını belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile özellikle inkılapların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihî sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Bu yapıtın sekizinci cildinde; Yunan işgali altındaki Aydın'da Kuvayimilliyeye örgütlenmesi, iç çekişmeler, Denizli'nin efeler tarafından yakılmak istenmesi, Akhisar Millî Alayı'nın kurulması, Menemen'in, Manisa'nın, Akhisar'ın ve Turgutlu'nun Yunanlılar tarafından işgali, katliamlar ve ulusal güçlerin gerilla taktikleriyle düzenledikleri saldırılar, Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelişi, padişahla görüşmeleri, padişahın damatlık teklifi, Mustafa Kemal'in padişahın emriyle Samsun'a gönderilişi, Samsun yolculuğunun ayrıntıları, Karadeniz'de Rum çeteleri ve etkinlikleri yer almaktadır. Ayrıca Amasya Genelgesi'nin hazırlanışı, alınan gizli kararlar, İstanbul Hükûmetinin Erzurum ve Sivas Kongrelerini engelleme girişimleri ve İngiltere'nin baskısı, Mustafa Kemal'in ordudan azledilmesi, asi ilan edilmesi ve tutuklanması kararı, Erzurum Kongresi'nin temel ilkeleri, 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın karşılaştırılması gibi konulara da yer verilmektedir. Diğer kitapları ise, *Atatürk Gibi Düşünmek*; Ayhan Songar, Cemil Meriç, Erol Güngör, Malik Aksel, Mehmet Kaplan, Necip Fazıl Kısakürek, Necmettin Hacıeminoğlu, Tahsin Banguoğlu, Yavuz Bülent Bakiler ile birlikte yazdığı *Devler Konuşuyor* ile *Şark Raporu*, *Cumhuriyet Gözüyle Kürt Meselesi-1*, *Kayseri Cezaevi Günlüğü* ve *Başvekilim Adnan Menderes*'tir. Günümüze değin başta İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası olmak üzere çeşitli yayınevleri tarafından basılan Bayar'ın eserleri, yakın dönem siyasi tarihi üzerine çalışanlar için hâlâ kaynak eser olarak kullanılmaktadır. Doçentlik tez çalışması olarak Nurşen Mazıcı'nın *Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi 1936-1939* künyeli çalışmasında ele aldığı *Şark Raporu* ilk kez yayınlanmıştır.

Ayrıca, Özel Şahingiray tarafından derlenen ve altı ciltten oluşan *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938*, Bayar'ın siyasal yaşama aktif katılımı günden başlayıp, başbakanlık döneminin sonuna değin yaptığı açıklamalar, verdiği demeçler ve TBMM'de yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır. İhsan Fuat Özgen tarafından yazılan *Galip Hoca Celâl Bayar* başlıklı bir kitap ve İsmet Bozdağ'ın Celâl Bayar'la yaptığı röportajdan derlenen *Bir Darbenin Anatomisi*

Celâl Bayar Anlatıyor başlıklı çalışma da 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin öncesi ve sonrasında Bayar tarafından analizi ve darbe hakkındaki yorumlarını içermektedir. Ayrıca yine İsmet Bozdağ tarafından *Celâl Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Burhanettin Bilmez'in kaleme aldığı *Galip Hoca Komitacı Celâl Bayar* ve Cemal Kutay'ın *Üç Devirden Hakikatler*, başlıklı çalışmalardan da söz edilebilir. 1985 yılında Utkan Kocatürk'ün Bayar'la yaptığı röportaj da anılmaya değer.

1970 yılında hala İttihatçı olduğunu söyleyen, dürüst ve tutarlı bir devlet adamı olan Bayar, 22 Ağustos 1986 tarihinde, 103 yaşında İstanbul'da vefat etmiş, kendi isteği üzerine doğduğu yer olan Bursa-Umurbey'de toprağa verilmiştir. Hâlen Celal Bayar Vakıf Müzesi olan doğduğu ev, Yapı Kredi Bankası Genel Müdürü Kâzım Taşkent'in katkılarıyla restore edilmiştir.

Nurşen MAZICI

KAYNAKÇA

Kitaplar

ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk**, Cilt III, MEB Basımevi, İstanbul 1952.

BAYKARA, Barbaros, **Dersim 1938**, Ümit Mat., İstanbul 1982.

BİLA, Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Sevinç Mat., Ankara 1970.

GÜRTUNCA, M. Faruk, **23 Nisanı Hızlandıran Türk**, Tan Mat., İstanbul 1959.

KOÇAK, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara 1991.

KUTAY, Cemal, **Üç Devirden Hakikatler**, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1982.

MAZICI, Nurşen, **Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi 1937-1939**, Der Yay., İstanbul 1996.

MAZICI, Nurşen, **Türkiye'de Askerî Darbelerin Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınevi, İstanbul 1989.

ŞAHİNGİRAY, Özel, **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938**, Doğu LDT Ortaklığı Mat., Ankara 1955.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, 26 Ekim 1937,

Cumhuriyet, 30 Haziran 1938,

Cumhuriyet, 28 Ocak 1939

Düstur, 3.Tertip, Cilt: 19 Teşrinsani 1937-Teşrinevvel 1938, Başvekâlet Mat., Ankara 1939.

Düstur, 3.Tertip, Cilt: 20 Teşrinsani 1938-Teşrinevvel 1939, Devlet Mat., Ankara 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:1-5,Cilt 8-27.

İnternet Kaynakları

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/gemlik-celal-bayar-muzesi>, Eriřim Tarihi: 21 Mayıs 2022.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/bayar-celal>, Eriřim Tarihi: 21 Mayıs 2022.

<http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=19>, Eriřim Tarihi: 21 Mayıs 2022.

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, Eriřim Tarihi: 21 Mayıs 2022.

<https://www.biyografya.com/biyografi/1023>, Eriřim Tarihi: 21 Mayıs 2022.

02/07/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/?pdf=3737> adresinden eriřilmiřtir